

**ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ
БІБЛІЙНОГО ПОХОДЖЕННЯ В ПУБЛІЦИСТИЦІ М. ГРУШЕВСЬКОГО**

Статтю присвячено дослідженню біблійних фразеологізмів у публіцистиці М. Грушевського; здійснено аналіз структурно-семантичних та функціонально-стилістичних особливостей фразеологічних одиниць біблійного походження.

Ключові слова: біблійні фразеологізми, структурно-семантичні і функціонально-стилістичні особливості, прагматичний ефект, трансформована фразеологічна одиниця.

Галина Клімчук

**Функционально-стилистический потенциал фразеологизмов библейского происхождения
в публицистике М. Грушевского**

Статья посвящена исследованию библейских фразеологизмов в публицистике М. Грушевского; осуществлен анализ структурно-семантических и функционально-стилистических особенностей фразеологических единиц библейского происхождения.

Ключевые слова: библейские фразеологизмы, структурно-семантические и функционально-стилистические особенности, прагматический эффект, трансформированная фразеологическая единица.

Galyna Klimchuk

Functional and stylistic potential of biblical phraseological units of Mykhailo Grushevskiy publicism

The article deals with the research of biblical idioms of Mykhailo Grushevskiy publicism. The author gives the analysis of structural and semantic, functional and stylistic peculiarities in biblical phraseological units of Mykhailo Grushevskiy publicism.

Key words: biblical phraseological units, structurally-semantic peculiarities, functioning, stylistically-pragmatic effect, transformed idiom.

Світова культура тривалий час перебуває під значним впливом християнських віровчень. Цей факт не міг не відбитися у дзеркалі української мови. Святе Письмо, його мовний стиль, релігійно-поетична символіка, насичена образність, афористика, а найголовніше дидактичний і смисловий зміст надихає творчість не одного покоління літераторів, науковців, художників. Проте, незважаючи на солідну кількість філологічних студій, присвячених розробці теорії біблеїзмів, дослідження цих лінгвоодиниць на матеріалі української мови досить фрагментарні. Належно неопрацьованою залишається й українська публіцистика, хоч представлена вона яскравими зразками багатьох видатних громадських діячів, на творчості яких істотно позначився вплив біблійних сюжетів та образів.

Пропонована стаття – це спроба проаналізувати традицію засвоєння й інтерпретації біблійного матеріалу в політичній спадщині авторитетного представника українського національно-культурного відродження початку ХХ ст. М. Грушевського, унікальна мовна практика якого з ідеологічних причин тривалий час знаходилася на периферії наукових інтересів лінгвістів.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань:

– з'ясувати структурно-семантичні й функціонально-стилістичні особливості біблійних фразеологізмів у публікаціях М. Грушевського;

– охарактеризувати функціонально-прагматичне навантаження модифікованих фразем-біблеїзмів.

Як відомо, в українському культурному житті на кінець ХІХ – початок ХХ ст. припадає період релігійної просвіти. У цей час значно активізується суспільний інтерес до Святого Письма, причому як з боку інтелігенції, так і серед широких народних мас. Тому визначальною рисою української літературної мови, а особливо її галицько-буковинського зразка, на окресленому історичному зрізі була посиленна „пристрасть” до алюзій і ремінісценцій із Біблії, а однією з виразних стилістичних ознак західноукраїнської публіцистичної прози цього періоду, за спостереженнями

Л. Тарновецької-Ткач, стали образні звороти і сталі образні вислови-афоризми, пов'язані з мотивами і сюжетами Євангелія [8, с. 302].

Мовний доробок М. Грушевського, який тривалий час працював і творив на теренах Галичини, не є винятком. Його публіцистика віддзеркалює провідні тенденції функціонування в тодішньому українському середовищі фразеологізмів, що прямо або опосередковано апелюють до Святого Письма.

Із погляду синтаксичної організації більшість усталених комплексів біблійного походження, репрезентованих суспільно-політичними творами вченого, побудовані за структурою словосполучень, співвідносяться з якимось одним словом об'єктивної дійсності та виконують роль окремого члена речення. У лінгвістиці цей різновид фразеологічних засобів прийнято номінувати ідіомами [7, с. 343].

Біблійні ідіоми – органічний й невід'ємний складник публіцистичного дискурсу М. Грушевського. Здебільшого відповідні лінгвооддиниці слугують джерелом посиленої експресії й образної виразності політичних статей, напр.: *Здавалося, <...> кождий камінь буде кричати під загулою кров'ю жертв революції й контрреволюції* [1, с. 348], де *кождий камінь кричить* – „щось надзвичайно жахливе, обурливе”. Реченнева конструкція доводить, що запозичена з Євангелія експресема значно активізує емоційний вплив тексту, допомагає адресантові висловити свій осуд, жах та величезне обурення невинними людськими втратами під час революційних подій 1905 р.

Значна частка ідіом зі Святого Письма не лише слугує важливим „будівельним матеріалом” для публіцистичних творів, доволі часто автор переосмислює їх традиційну семантику, укладає в неї новий громадсько-політичний зміст, завдяки чому загострює увагу адресата на злободенних й актуальних проблемах тогочасного українського буття. Наприклад: *Зі страхом в серці ідуть вони (українські діти – Г. К.) перед грізних панів, що стережуть дверей до тих огнищ науки, свідомі своєї безоборонності, своєї вини, свого первородного гріха...* [1, с. 274], де *первородний гріх* – „тяжкий злочин”; *Сей чудовий рецепт для поневоленого народу <...> був і зостається альфою і омегою політичної мудрості для певних груп галицької суспільності...* [2, с. 98], де *альфа і омега* – „початок і кінець, суть чогось, все існуюче”. Як демонструє ілюстративний матеріал, наповнення біблійних фразеологізмів соціальним забарвленням підвищує експресивно-емоційну виразність висловлюваної думки, допомагає досягти бажаного прагматичного ефекту.

Окрім емоційного й експресивного навантаження, атрибутивна домінанта більшості ідіом біблійної етимології орієнтована на аксіологічну характеристику сутності соціального буття, духовних достоїнств і чеснот, моральних цінностей людини. З огляду на це диференціюємо фраземи, що походять зі Святого Письма, на два семантично полярні функціональні блоки: 1) негативно оцінні ідіоми-біблеїзми; 2) позитивно оцінні ідіоми-біблеїзми.

До першого блоку відносимо усталені словесні конструкції з негативним аксіологічним забарвленням, що викривають найтипівіші для буремної епохи зламу ХІХ і ХХ ст. людські вади та пороки, зокрема:

а) бездіяльність: *...правительство не поворухнуло й пальцем, щоб приготувати „здатних і відповідно приготованих” руських професорів...* [1, с. 164], де *не поворухнути пальцем* – „зовсім нічого не зробити для здійснення чого-небудь”;

б) черствість, безсердечність: *Можна б було подумати, що образ малого школярика проломив сі камінні серця і вони на хвилю піднялися над проповіддю національної виключності і гнету...* [2, с. 163], де *камінні серця* – „крайня межа черствості, бездушності”;

в) презирство: *Чи не бачить „Комітет громадського добра”, що плює в лице не лише всім виділовим, але й контрольній комісії...* [3, с. 177], де *плювати в лице* –

„виявляти зневагу, презирство до кого-небудь”;

г) віроломство, зрадництво: *І хоч вони себе звивають друзями народу, а сховати жала гадючого не вміють. Печать Іуди* наложило на їх саме життя вже і мета їх відома народові [3, с. 286], де *печать Іуди* – „тавро зради”;

г) марнослів'я: *Може би хто знов став воювати браком сил у русинів, – але ж се порожні слова* [1, с. 175], де *порожні слова* – „слова, що не мають жодної ваги”.

Комунікативно-прагматичні ситуації переконують, що наповнені політичним змістом біблійні ідіоми з чітко вираженою негативно оцінною та викривальною семантикою забезпечують досягнення максимальної інтенсифікації виразності публіцистичних статей і мають неабиякий виховний вплив на читача.

Другий семантичний блок становлять біблійні фразеологізми з позитивно оцінними конотаціями, у яких звеличуються духовні орієнтири українського суспільства кінця ХІХ – початку ХХ ст., зокрема:

а) ідейність: *Об цей наріжний камінь українства розбилася спроба польсько-українського порозуміння в Галичині* [3, с. 122], де *наріжний камінь* – „основа чогось; головна ідея”;

б) істотність, суттєвість: *Бо на тім полі працювали й працюють головно ті, що обминають сі язикові суперечки надалі, пізнішим поколінням зіставляючи відбирати кукіль від зерна...* [3, с. 214], де *відбирати кукіль від зерна* – „відмежовувати несуттєве від суттєвого”;

в) жертвність: *Чи не загадає він (український народ – Г. К.) за Галичину, сю бідну, нещасливу Галичину, що в найтяжчі часи українського лихоліття вдовиними лептами світила огник національної української культури, народної свідомості і вказувала ним дорогу українським братам?* [1, с. 377], де *вдовина лепта* – „порівняно невеликий, убогий, але великий за своєю моральною цінністю вклад; чийсь непосильний внесок”;

г) внутрішня спорідненість, моральне єднання: *...коли народ буде чути, що духовенство не є клерикальним status in statu, з своїми особними цілями й інтересами, а кість від кості і плоть від плоті народного організму <...>, то всякі політики ворогів будуть йому не страшні* [1, с. 156], де *кість від кості* – „дитя; те, що породжене кимось”; *плоть від плоті* – „невід'ємна, органічна частина”.

Завдяки залученню наведених фразем з інгерентно вираженою позитивною оцінкою М. Грушевський апелює до емоційно-чуттєвих уявлень і духовних цінностей реципієнта, його світогляду й совісті. У публікаціях автора біблійні вислови цього семантичного блоку загалом виступають джерелом моральних і естетичних характеристик зображуваних подій, критерієм духовної досконалості й благородства помислів окремих політичних діячів, допомагають формувати позитивне ставлення читача до певних соціальних подій і осіб.

Регулярним відтворенням у досліджуваному фактичному матеріалі відзначаються також біблійні фразеологізми, організовані за моделлю речення. Більшість таких лінгвоодиниць функціонує у вигляді сентенцій, настанов, побажань, повчань, порад чи застережень. Вони місткі думкою, афористичні й водночас прості та загальнозрозумілі. Семантична домінанта цих мовних засобів характеризується яскраво вираженою морально-дидактичною спрямованістю і високим стилістичним забарвленням. Наприклад: *„Царство Боже здобувається зусиллями”, і так само повнота національного життя не досягнеться квієтичним „непротівленням злону”* [2, с. 94]; *Тут не киснути, не мерехлюдію розводить, а жити треба. Жатва многа, ділателів мало. Ворушіть, люди добрі, проявляйте себе, користайте з свободи!* [2, с. 130]. Ідеологічно співзвучні з тогочасними соціальними й духовними проблемами наведені біблійні афоризми набувають у відповідних мовленнєвих ситуаціях особливої актуальності, художньої виразності й емоційності. Залучаючи до складу творів подібні вислови повчального характеру,

публіцист істотно підсилює аргументацію повідомлення та відкрито апелює до національних почуттів українського громадянства, закликає до подолання інертності.

Уміло акцентовані афоризми зі Святого Письма дають змогу М. Грушевському не лише асоціативно переосмислити конкретні суспільно-політичні події, але і звернутися до багатьох загальнолюдських морально-етичних та духовних цінностей, напр.: „**Не одним хлібом живий чоловік**”. *Се забувається тепер часто, і се грозить великою небезпекою нашому національному розвоєві* [2, с. 198]; **Мертвим треба зіставити ховати своїх мерців**, а тим, що пускаються в путь в шуканнях оновленого державного устрою і розкріпачення горожан і народів Російської імперії, не годиться обтяжати себе сумами і ризами старого імперіалістичного інвентарю [2, с. 451]. Текстові фрагменти ілюструють, що, апелюючи до біблійних афоризмів, адресант прагне не стільки донести до адресата концептуальну політичну інформацію, скільки виховати його за законами Христової моралі, згідно з якими для досягнення необхідних здобутків слід звільнитися від пережитків минулого і не обмежуватися задоволенням лише матеріальних потреб.

Публіцистика М. Грушевського не обмежується лише узуальним відтворенням фразеологізмів. Досить часто, керуючись певними стилістичними завданнями, прагматичною настановою та умовами конкретної мовленнєвої ситуації, автор оновлює семантику і структуру загальновідомих виразів-біблеїзмів, зберігаючи закладений у них фразеологічний образ. Найпродуктивнішими різновидами творчої модифікації фразем біблійного походження в аналізованому мовному матеріалі є субституція, експлікація та алюзія.

Субституція – це такий спосіб структурно-семантичної трансформації фразеологічних одиниць, який полягає в цілеспрямованій заміні одного, кількох чи й усіх їх компонентів функціонально схожими елементами [1, с. 109]. Позаяк носієм семантики в усталених словесних висловах зазвичай виступає стрижневе слово, модифікація якого може призвести до втрати зв'язку трансформанта з його нормативним відповідником, М. Грушевський здебільшого удається до субституції підрядних компонентів фразеологізму. Наприклад: **Злий ангел** війни несподівано злетів над **многогрішною землею** [2, с. 442] (пор.: **чорний ангел** – „лукавий, який спокушає людей і схиляє їх до гріховних вчинків” [5, с. 19]); *Помилуйте, як же сим всім ректорам, професорам, академікам і хто вони ще там – почтенним довір'ям і милостями начальства, **закопувати свої таланти в якусь українську науку чи літературу**, котру ніхто і в руки не бере, коли перед ним стелиться дорога до найповажніших російських видань?..* [2, с. 80] (порівн.: **закопувати свій талант у землю** – „занедбувати, не розкривати свої здібності” [5, с. 31]). Як доводить перша ілюстрація, між замінованим компонентом і субститутом існує семантичний зв'язок. Логічною й цілком зрозумілою, на наш погляд, є заміна прикметника **чорний** словом-відповідником **злий** у вислові **чорний ангел**, оскільки чорний колір у мовній картині християн традиційно асоціюється зі смертю, злими силами й жалобою. Крім того, на початку ХХ ст. ад'єктив **чорний** характеризувався ще й специфічним політичним забарвленням, позначаючи крайню реакційність та номінуючи чорносотенські банди, які чинили розбрат і кровопролиття серед мирного населення. Тому, керуючись інтенцією актуалізувати увагу читачів до воєнних подій на Балканах і висвітлити соціальне зло, яке несе в собі війна, М. Грушевський оновлює аналізовану біблійну ідіому. Натомість інша реченнева конструкція виразно демонструє, що між традиційним компонентом фразеологізму і його субститутом можуть не простежуватися системні зв'язки. За таких умов авторська заміна мотивується виключно контекстом, прагненням пристосувати структуру образного вислову до конкретної ситуації спілкування.

Подекуди фіксуємо випадки субституції опорного компонента ідіоми, джерелом якої є Біблія, напр.: *Комплікація ся занадто прикра для нашої бідної і без того всякими **язвами єгипетськими** обтяженої країни* [1, с. 215] (порівн.: **єгипетські кари** – „великі нещастя” [5,

с. 38]); *Се якийсь романтик старосвітських часів, дилетант, а не справжній „богатыр духу” нинішнього часу, що, не встигнувши ще затиснути в кулаці ціну одного ціненого, вже шукає жадними очима, на кого б донести, а навіть іще й не розшукавши, починає **брехати на вітер**, на таке, чого й зовсім нема...* [2, с. 140] (порівн.: **говорити на вітер** – „марно говорити” [5, с. 24]). Простежуючи в субстантивах **кари** і **язви** спільну семантичну доміную, а саме людські страждання, болі та нещастя, автор у першому з наведених комунікативних актів замість надто абстрактного номена **кари** обирає більш конкретний русизм **язви**, який істотно деталізує, унаочнює біди й нещастя, що випали на долю України. Водночас контекстуальна заміна у складі фраземи **говорити на вітер** стилістично нейтрального компонента **говорити** маркованою лексемою зниженого плану **брехати** не лише уточнює значення узуальної ідіоми, але й посилює її образну виразність, емоційно-експресивний та негативно-оцінний ефект. Субституція стрижневих слів у цих фразеологізмах не спричиняє втрати зв'язку між модифікованими усталеними конструкціями і їх узуальними відповідниками, не порушує семантичної цілісності біблійних висловів, що пояснюємо смисловим навантаженням, яке в аналізованих ідіомах припадає на підрядний компонент.

Поширеним явищем у публіцистичній практиці М. Грушевського є також прийом експлікації фразем-біблеїзмів. Суть цього різновиду структурно-семантичної трансформації полягає в уведенні до складу образних словосполучень додаткових компонентів, які, з одного боку, конкретизують, індивідуалізують значення традиційних фразеологізмів, а з іншого, наближають їх до відповідного контексту.

За нашими спостереженнями, уклінені одиниці використовуються в аналізованих публіцистичних творах переважно задля наближення і пристосування змісту усталеного виразу до конкретного комунікативного акту. Наприклад: *Треба було довгих років, в котрих **мури російського Єрихону** обставилися всіма засобами міліції, поліції й юстиції, обложилися сітками „раз'яснений” і вовчими ямами всяких „обязательных постановлений”* [2, с. 236] (порівн.: *єрихонські мури* → ***мури російського Єрихону***). Наведений текстовий фрагмент свідчить, що оказіональний поширювач *російський*, органічно проникаючи до складу біблійного фразеологізму, деталізує, уточнює його значення, наближаючи до відповідної мовленнєвої ситуації (порівн.: *єрихонські мури* – „те, що втратило свою міцність” і *мури російського Єрихону* – „падіння російської імперії”).

Прийом експлікації образних зворотів зі Святого Письма інтерпозитивними компонентами використовується не лише задля конкретизації семантичного наповнення узуального фразеологізму, але й для внесення в його значення відтінку соціальної оцінки, вираження авторського ставлення до повідомлюваного, напр.: *Як то – вирвати Галичину з польських об'їмів, в котрі історично Польща взяла свого **меншого, некультурного брата?*** [2, с. 11] (порівн.: *менший брат* – „люди нижчого суспільного стану” [5, с. 45]); *Занедбуючи культуру й добробут свого величезного народу, вони тільки **пасуть хижі очі** по інших народностях, щоб когось „обрусить”, придавить і на тих придавлених справити „истинно русский пир”, як монголи на задавлених тілах українських князів* [2, с. 16] (порівн.: *пассти очі* – „пильно дивитися; зазіхати на що-небудь, прагнути заволодіти чимось” [6, с. 486]). Текстові фрагменти переконують, що вклинення у структуру фразеологічних зворотів *менший брат* та *пассти очі* аксіологічно забарвлених лексем *некультурний* і *хижі* помітно інтенсифікує відтінок оцінності, інгерентно закладений у семантиці традиційних фразем, та надає висловлюванням викривально-негативного забарвлення. Крім того, подібні прийоми творчого індивідуально-авторського переосмислення біблійних ідіом допомагають публіцистові акцентувати увагу реципієнта на актуальних питаннях громадсько-політичної дійсності, показати своє бачення проблеми українсько-польських відносин у Галичині та загарбницької русифікаційної політики на Наддніпрянщині, відтак – формувати підвалини для виховання „масового українця”, готового до культурного відвоювання національної етнографічної

території.

Якщо в розглянутих вище прикладах фразеологічної трансформації граматична структура усталених конструкцій залишалася незмінною, то у випадку алюзії, чи натяку, використовується лише зміст, образний стрижень біблійної ідіоми. Тобто, тут маємо справу з одним, кількома або й усіма структурними компонентами узуального фразеологізму, що вводяться в текст за зразком вільного словосполучення та, виконуючи функцію своєрідного натяку, наштовхують реципієнта на сприйняття загальновідомого образного виразу.

У публіцистичній мовотворчості М. Грушевського виокремлюємо такі різновиди фразеологічної алюзії:

1) залучення в контекст одного компонента-прототипу фразеологічної одиниці (або однорідного з ним слова): *Але в кожному разі пасивне складання на Думу, як на якогось добродійного генія, що прийде й виведе Ізраїля з Єгипту, не може в теперішнім часі вже нічим бути оправдане* [1, с. 324] (порівн.: *єгипетський полон*). Незважаючи на формальну відсутність у наведеному реченні фразеологічного звороту, майстерно підібране мовне оточення, у якому відбувається розгортання метафоричного образу, закладеного у традиційному фразеологізмі, та використання слова-прототипу *Єгипет* наштовхує читача на сприйняття у відповідному контексті саме біблійної ідіоми *єгипетський полон*;

2) залучення всіх компонентів-прототипів загальновідомої фраземи, але за зразком вільного слововживання: *Поступова частина польської суспільності переконалася вже давно, що під овечою шкурою націонал-демократа ховається клерикально-реакційний вовк* [1, с. 286] (порівн.: *вовк в овечій шкурі*); „*Слава в вишніх Богу*”, – *гримить різдвяна пісня, але „на землі” замість миру криваві страхи, й сліду благоволення не шукати в „человіціх”* [2, с. 3] (порівн.: *на землі мир і в чоловіцех благоволеніє*). Як демонструють мовленнєві акти, публіцист уводить у речення всі слова-прототипи усталених зворотів, однак ці слова не утворюють притаманної для фразем лексико-граматичної єдності, а передаються за зразком вільних, незв'язаних конструкцій, завдяки чому сприяють досягненню різних стилістичних ефектів. Так, натяк на ідіому *вовк в овечій шкурі* в першому прикладі допомагає сатирично змалювати та висміяти політичних лицемірів, які приховують свої справжні наміри. В іншому контексті алюзія на відомий євангелійський афоризм, що в першоджерелі використовується для зображення гармонії в людському суспільстві, не лише забезпечує емоційно-експресивну виразність висловлювання, але й, ужита на початку твору, виконує проспективну функцію і сприяє декодуванню головної ідеї статті.

Отже, фразеологічні звороти, джерелом яких є Біблія, слугують вагомим текстотворчим елементом публіцистики М. Грушевського. Відтворені у традиційній формі, такі мовні засоби виступають своєрідними аксіологічними характеристиками, образними узагальненнями, логічними умовиводами до аналізованих суспільних явищ та епізодів, надають політичним розвідкам яскраво вираженої морально-дидактичної і прагматичної спрямованості. Модифіковані фраземи-біблеїзми індивідуалізують, уточнюють та деталізують значення узуальних, наближають їх до конкретної комунікативно-прагматичної ситуації; експресивна образність цих лінгвоодиниць має чітко виражений соціально-оцінний характер і розрахована на глибокі фонові знання й мовне чуття реципієнта.

Література

1. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наук. думка, 1989. – 156 с.
2. Грушевський М. Твори : у 50-и т. / Михайло Грушевський / ред. : П. Сохань (голов. ред.) та ін. – Л. : Світ, 2002. – Т. 1 : Суспільно-політичні твори (1894–1907). – 592 с.
3. Грушевський М. Твори : у 50-и т. / Михайло Грушевський / ред. : П. Сохань (голов. ред.) та ін. – Л. : Світ, 2005. – Т. 2 : Суспільно-політичні твори (1907–1914). – 704 с.
4. Грушевський М. Твори : у 50-и т. / Михайло Грушевський / ред. : П. Сохань (голов. ред.) та ін. – Л. : Світ, 2005. – Т. 3 : Суспільно-політичні твори (1907 – березень 1917). – 792 с.

5. Колоїз Ж. В. Слово Благівісті : словник-довідник фразем біблійного походження / Ж. В. Колоїз, З. П. Бакум. – Кривий Ріг : Вид-во „І.В.І.”, 2002. – 96 с.
6. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін]. – К. : Наук. думка, 2003. – 1104 с.
7. Сучасна українська літературна мова : Лексика і фразеологія : [підручник] / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973. – 439 с.
8. Тарновецька-Ткач Л. Стильовий статус церковнослов'янізмів в українській літературній мові Буковини кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Людмила Тарновецька-Ткач // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонДУ, 2000. – Вип. 6. – С. 296–304.